هونەری ڕەگەزدۆزی لە شعرەکانی خادیمدا

(حاجی میرزا عبدالله) کۆیی

م.ی. شادان شکر صابر

زانکۆی کۆیە /فاکەڵتی پەروەردە / بەشی کوردی

پێشەکی:

دەتوانم بڵێم ئەوەی ئەو سەلیقەی بە ئێمە بەخشی و وای کرد (هونەری ڕەگەزدۆزی لە شعرەکانی خادیمدا) بکەینە ناونیشانی توێژینەوەکەمان، ئەو چێژە تایبەتیەیە کە لە شیعری کلاسیکدا هەیە. ئەمە لە لایەك، لە لایەکی تریشەوە بوونی ڕێژەیەکی زۆری ڕەگەزدۆزی لە شیعرەکانی (خادیم) و ئەنجام نەدانی هیچ توێژینەوەیەکی لەم جۆرە لەسەر شیعرەکانی(حاجی میرزا عەبدوڵڵای کۆیی)یە، کە ناسراوە بە خادیم.

توێژینەوەکەمان جگە لە پێشەکی، لە دوو بەشی سەرەکی پێکدێت: بەشی یەکەم تەرخان کراوە بۆ باسکردنی ڕەوانبێژی و وەڵامدانەوەی پرسیاری ڕەوانبێژی بۆ چییەو مانای ڕەوانبێژی و لقەکانی ڕەوانبێژی.

لە بەشی دووەمدا باسی کاری زانایانی عەرەب لە جوانکاری و جوانکاری لای کورد و پێناسەکانی ڕەگەزدۆزی و ئاماژە کردن بە جۆرەکانی ڕەگەزدۆزی و ئەو جوتە وشانەیە، کە ڕەگەزدۆزییان دروستکردووە لە هۆنراوەکانی خادیمدا، لەگەڵ ژمارەی لاپەڕە و جۆر و بەشەکانیان. لە کۆتایی توێژینەوەکەمانیشدا ئەنجامەکان و لیستی سەرچاوەکان و پوختەی توێژینەوەکە بە هەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی خراونەتە ڕوو.

کورتەیەك لە ژیانی خادیم

خادیم ناوی (حاجی میرزا عەبدوڵڵای کوڕی محەمەد مەولوودە)، لە ساڵی (١٨٩٥ز) لە شاری کۆیە لە دایك بووە. هەر بە منداڵی خراوەتە بەر خوێندن و لەبەر زیرەکی و لێهاتویی لە تەمەنی دوازدە ساڵیدا زۆربەی کتێبەکانی ئەو سەردەمە تەواو دەکات و دوای مردنی باوکی جێگای باوکی دەگرێتەوە.

هەرچەندە میرزا عەبدوڵڵا بێ بەشکراوە لە ناخۆشی و بێزاری سەربازیی کردن، بەڵام وەك هەموو شاعیرانی کورد لە چەرمەسەری ژیان بێ بەش نەبووە لە ساڵی (١٩١٦) ماڵەکەی تاڵان دەکرێ و بە ناچاری شاری کۆیە بەجێ دەهێڵێ و لە قەڵادزێ نیشتەجێ دەبێ و بە پیشەی بەرگدووری خۆی خەریك دەکات، لە پاڵ پیشەکەشیدا بەردەوام خەریکی خوێندنەوە بووە، حاجی میرزا عەبدوڵڵا وەك لە ناوەکەیەوە دیارە لە ساڵی (١٩٥٣ز) ڕووکنی پێنجەمی ئیسلامی جێ بە جێ کردووە. بە پازدە ساڵ دوای گەڕانەوەی لە حەج بە ماڵەوە دەچێتە سلێمانی و لە گەڕەکی کانی ئەسکان نیشتەجێ دەبێ و دوکانێکیش لە شەقامی مەولەوی دەکاتەوە، دوکانەکەی دەبێتە مەڵبەندی ئەدیبان و ڕۆشنبیران، چونکە لەگەڵ حەز و ئارەزووی خۆیدا دەگونجا، ناوبراو هاوژیانی هەندێ لە شاعیران بووە، بە شیعریش یادی زۆربەیانی کردۆتەوە پێنج خشتەکیشی لەسەر شیعری زۆر شاعیران داناوە.

حاجی میرزا عەبدوڵڵا لە ٥/ ١/ ١٩٧١ کۆچی دوای کردووە و لە گردی جۆگە لە تەنیشت خوالێخۆش بوو هاوڕێی گیانی بە گیانی (حاجی تایەر) نێژراوە (ئەمین :١٩٨٠:١٢).

بەشی یەکەم:

١- ١- سەرەتایەك سەبارەت بە ڕەوانبێژی:

ڕەوانبێژی تاموچێژێکی تایبەت بە ئەدەب دەبەخشێت، ئەدەب بێ ڕەوانبێژی وەکو لاشەیەکی مردوو وایە، بۆیە چەندین پێناسەی بۆ کراوە، وەك :

((ڕەوانبێژی زانستێکی زۆر کۆن و بەتەمەنە، جوانی و ئەفراندن بە شیعر دەبەخشێ، بۆ شیعر وەك دەمار وایە))، (مەولود: ٢٠٠١: ٥- ١٢).

ڕەوانبێژی: لە زمانی عەرەبی بە قسە و باسەی ڕەوان و گەوهەردار دەڵێن (بلیغ) و پاشان (بلاغە)ی لێوەرگیراوە بۆ هەمووی و بووە بەو زانستە (سەجادی: ٢٠٠٤ :٢٠ - ٢١).

لە زمانی کوردیدا ئەو چەمکە، کە (بلاغە)ی لە زمانی عەرەبیدا بۆ دانراوە وشەی (ڕەوانبێژی) بە تەواوی پڕی دەکاتەوە، لەبارەی وشەی (بلاغ)ەوە (عەلائەدین سەجادی) لە کتێبی (خۆشخوانی)دا دەڵێت: (بۆ (بلیغ)ەکەش من بەلامەوە (پاراو) جیگای خۆیەتی)، (سەجادی: ١٩٧٨ :١٥).

جا لەبەر ئەوە وشەی ڕەوانبێژی بۆ ئەو زانیاریە دانراوە، تەنانەت دەتوانرێت بوترێت وشەی (خۆشخوانی)یش هەر ئەم چەشن و مەبەستە دەدات بەدەستەوە (سەجادی : ١٩٧٨: ٢٥).

کەواتە دەتوانین بڵێین ڕەوانبێژی ڕوو لە سووچێك لە سووچەکانی ئەدەب دەکات، واتا ڕەوانبێژی بێ ئەدەب نابێت و ئەدەبیش بەبێ ڕەوانبێژی بەهێز و جوانیەکەی دیار نابێ، بۆیە تێکەڵاوی یەکترن، ئاشنایەتی ئەدەب و ڕەوانبێژی وەکو ئاشنایەتی مرۆڤ و گیانلەبەرە، مەرجە هەموو مرۆڤێك بەر گیانلەبەرێك بکەوێت، بەڵام مەرج نییە هەموو گیانلەبەرێك مرۆڤ بێت، کوردیش وەکو نەتەوەکانی دونیا ئەدەبی هەیە، بۆیە دەبێت ڕەوانبێژیش وەکو ئەدەب نابێت تایبەتی بێت بە زمانێکەوە، بەڵکو هەموو زمانێك بۆی هەیە لەسەر ڕێچکەی زمانەکە خۆی لێوەربگیرێت. لەبەر ئەوە دەتوانین بڵێین ڕەوانبێژیش لە ئەدەبی ئێمەش هەیە.

ڕەوانبێژی: بریتییە لە دەربڕینی کۆمەڵە گوزارەیەکی فراوان لە قالبی چەند وشەیەکی کەمدا ئەکرێت بە سێ بەشەوە:

ـ ڕوونبێژی ـ البیان.

ـ واتاناسی ـ المعانی.

ـ جوانکاری ـ البدیع.

هەریەکە لەم سێ بەشەش چەند لقێکی لێدەبێتەوە، وەکو ڕوونبێژی (البیان) لێکچواندن و خوازە و درکە دەگرێتەوە ئەوانیش لە ئەدەبدا دەستکردی سۆزن (سەجادی: ٢٠٠٤ :٢٠ ـ ٢١).

١- ٢- ڕەوانبێژی بۆ چییە؟

ڕەوانبێژی: زانستێکی بەرز و پاراوە جوانییەکانی دەقی ئەدەبی دەردەخات، دیارە ڕەوانبێژی بۆ ئەوەیە کە ئەدەبەکەت ڕوون بکاتەوە، واتە زانیاریەکە جەوهەری ئەدەبەکە نیشاندەدات. دوور نییە بوترێت هەر شتێك لە زانستی ڕەوانبێژی باسبکرێت لە (ئەدەب)یش دا هەیە.

جا ئەم بەلاغەیە ئەدەبەکە بەش بەش دەکاتەوە هەندێکی بە جوانکاری، هەندێکی ڕوونبێژی، هەندێکی واتا ناسی، هەیە ڕەوانبێژی ئەو ئەدەبە پوختەدەکات دیمەنێکی جوانتر لە قسەکاندا پەیدادەبێت، لێرەدا مەرج نییە هەر شتێك بە تایبەتی قسە و نووسین ناوبراو ئەدەب (بليغ) و پاراو بێت، بەڵام مەرجە لەم ڕووەوە هەر شتێك پاراو بوو دەبێت بە ئەدەب و ئەدەبە.

لە زمانی کوردیدا ڕستەی (زمان پاراو) هەیە، ئەوە ئەم چەمکەیە لە زمانی عەرەبیدا وشەی (فصيح و فصاحە) گوزارشتی لێکراوە کە دەڵێین (زمانێکی پاراوی) هەیە واتا (فصيح)ە هیچ گرێ و گۆڵی نایەتە بەر (سەجادی: ٢٠٠٤ :٢٢).

١- ٣- مانای ڕەوانبێژی:

ئەگەر بمانەوێ مانای ڕەوانبێژی لێکبدەینەوە نابێ هەریەك جۆرە بیروبۆچون بنووسین، بڵێین ئا ئەمەیە ڕەوانبێژی! چونکە هەرکەسێ بە جۆرێ تێی گەیشتووە و وەریگرتووە، کە جیایە لە تێگەیشتن و وەرگرتنی کەسانی تر (گەردی: ١٩٧٢: ١٤).

(ڕەوانبێژی) یەکەمجار وەك زۆربەی زانستەکانی تر لای یۆنانیەکان سەریهەڵدا، ئینجا لای ڕۆمانەکان پەرەیسەند و عەرەبیش بایەخی تایبەتیان پێدا و بەپێی زۆر ڕێبازی جیاجیاوە کەوتنە سەر توێژینەوەی هونەرەکانی ڕەوانبێژی، لەکۆندا گرنگی پێدراوە و ڕۆژ بە ڕۆژ هونەرەکانی فراوانکراون، ئەوەی بۆ ئێرە مەبەست بێت (جوانکاری)یە، چونکە باسەکەی ئێمە هونەرێکی (جوانکاری)یە، ئەگەر بۆ مێژووی جوانکاری لای عەرەب و کورد بگەڕێینەوە دەبینین شتی زۆری لەبارەی نوسراوە، بۆ نموونە لە قورئانی پیرۆز دا هاتووە (خوا)ی گەورە دەفەرموێت: (بديع السموات وألارظ، انى يكون له ولد ولم تكن له صحبة و خلق كل شيء وهو بكل شيء عليم)، (القرأن الكريم: سوره الأنعام: الأيه ١٠١).

هەروەها دەفەرموێت: (بديع السموات والارظ، وإذا قظى امرا فانما يقول لهوكن فيكون)، (القرأن الكريم: سوره البقره: الأيه ١١٧).

واتە (خودا داهێنەری ئاسمانەکان و زەویە، کاتێك فەرمان بە هاتنەدی شتێك بدات، دەفەرموێت ببە و دەبێت).

١- ٤ - لقەکانی ڕەوانبێژی :

ڕاستییەك هەیە کە هیچ گومانی لێناکرێ ئەویش ئەوەیە، هەر نەتەوەیەك خاوەنی ڕەوانبێژی خۆیەتی کە لە ناخی زمانەکەیەوە هەڵقوڵاوە و مۆرکی تایبەتی ئەوی پێوە لکاوە، ڕەوانبێژی بەلای هەر نەتەوەیەك و لە هەر زمان و ئەدەبێکەوە دەکرێتە سێ بەش:ـ

١ ـ ڕوونبێژی (البیان)

٢ ـ جوانکاری (البدیع)

٣ ـ واتا ناسی (علم المعانی)

هەر یەکە لەم سێ بەشەش چەند پیشەیەکی جوان و قەشەنگ دەگرێتەوە (گەردی: ١٩٧٢: ١١).

١ ـ ڕوونبێژی (البیان):

ڕوونبێژی مەیدانێکی پان و بەرینە قسەکەر و گوێگر، یا نوسەر و خوێنەری تیادا دەسوڕێتەوە، یەکەمیان سۆزی تواوەی دڵی خۆی دەخاتە دڵی دووەمیان، دووەم دەم دەنێتە شیلەی بیری یەکەم چۆڕ چۆڕ هەڵی دەمژێت. جا ئەو گۆڕینەوەی سۆز و گوزارە بەهۆی هەر شتێکەوە بێت ئەو شتە ڕوونبێژیە! ڕوونبێژی لێکچواندن و خوازە و خواستن و درکە ... دەگرێتەوە (گەردی: ١٩٧٢: ١٨).

٢ ـ جوانکاری (البدیع):

جوانکاری بەشێوەیەکی گشتی لەو ڕەگەز و دەستورانە دەدوێ، کە لایەنی هونەری و جوانی ئەدەب ڕووندەکەنەوە، ئەویش دوو لایەنی هەیە، یا دوو جۆرە هونەری نواندنی جوانکاری هەیە:

١ـ جۆری یەکەم تایبەتە بەلایەنی ڕوخسار و شێوەی ئەدەبییەوە، واتا (ڕازاندنەوەی وشە).

٢ـ جۆری دووەم لەو جوانییە دەدوێ کە لە ناخی ناوەرۆکی بەرهەمی ئەدەبییەوە هەڵدەقوڵێ و دونیای ئەدەبەکە دەڕازێنێتەوە، واتا (ڕازاندنەوەی گوزارە (واتا)).

هەریەکە لەم دوو جۆرەش دەبێتە چەند لقێك بۆ نموونە ڕازاندنەوەی (وشە) دەبێتە ڕەگەزدۆزی، سەروادار، کەرتکردن ... ڕازاندنەوەی (واتا) دەبێتە دژیەك، بەرامبەر، بێ گۆڕین ... (گەردی: ١٩٧٥ : ٥).

٣ ـ واتاناسی (علم المعانی):

واتاناسی ڕودەکاتە ناوەرۆك و واتای پارچەکە، ئایا ئەو گوزارەی خراوەتە ڕوو توندوتیژە، کول و بەنگە؟! ئایا مەبەست و خواستی نووسەر بەرزە یان نزمە؟ ئایا بیرەکەی پچڕ پچڕە و یەکتر ناگرێتەوە، یان لەسەرەوە تا کۆتایی بێ پچڕان هاتۆتە خوارەوە (گەردی:١٩٧٢: ١٢).

بەشی دووەم

٢ـ ١ـ کاری زانایانی عەرەب لە جوانکاری:

یەکەم: (عەبدوڵلای کوری موعتەز) (٢٩٦ك) دەشێ یەکەم کەس بێت لەو بوارە کتێبێکی بە ناوی (البدیع)ەوە دانابێ، خۆی دەڵێت: ((بەر لە من کەس هونەرەکانی جوانکاری کۆنەکردۆتەوە و ئاماژەی بۆ نەکردوون، منیش ئەوەم لە ساڵی دوسەد و حەفتا و چواری کۆچی نوسیووە))، (عەبدوڵڵا: ٢٠٠٣: ١٠).

دووەم: (عبدالقهاری جورجانی) (٤٧١ ــ ٤٧٤ك) لە بارەی ڕاکانی (زەمەخشەرییەوە)، (جوانکاری) زانستێکی سەربەخۆی ڕەوانبێژی نەبووە، بەڵکو بە کەلکی زانستەکانی ڕەوانبێژی زانیوە و پێیوایە تەواوکەریانە.

سێیەم: (ساکاکی)یش (٦٢٦ ك) هەمان پرۆگرامەکەی زەمەخشەری دووبارە دەکاتەوە (ڕەوانبێژی) و (واتاناسی) بە دوو زانستی سەربەخۆی (ڕەوانبێژی) دەزانێت، هەرچی جۆرە هونەرەکانی (جوانکاری)یە وەك بەشێکی نا سەربەخۆ، وەك کڵکی ئەو دوو زانستەی دەزانێت (سەرچاوەی پێشوو: ١٢).
چوارەم: (خەتیبی قەزوینی) (٧٣٩ ك) لە کتێبەکەیدا (تلخیص المفتاح) بە دورودرێژی دوو بەشە سەرەکیەکانی (جوانکاری) (واتایی و وشەیی) دەخاتە ڕوو (مطلوب: ١٩٨٠: ٢٦٨).

٢ـ ٢ـ جوانکاری لای کورد:

کورد زۆر بە درەنگەوە ئاشنایەتی لەگەڵ ئەم زانستە پەیداکردوە، مەبەست لە توێژینەوەی باسی ڕەوانبێژییە بە کوردی لە بارەی ئەدەبی کوردییەوە، یەکەم کەس (شێخ نوری شێخ صالح) لە ساڵی (١٩٢٦)دا باسی چەند بابەتێکی ڕەوانبێژی کردووە...

دواتر نوسەرانی تری وەك: (عەلائەدین سەجادی) و (عەزیز گەردی) و (کامل حەسەن بەسیر) و (مەلا عبدلکەریم مودەریس) و (ئیدریس عەبدڵڵا) و ... هتد. هەریەکەیان بە پێی دەرفەت پەرەی بەم زانستە داوە. وەك دیارە ئەم زانستە لای کورد هێشتا لە سەرەتایە و پێویستی بە توێژینەوەی زیاتر هەیە، بۆ ئەوەی بە وردی هەموو لایەنەکانی شیبکرێتەوە، هەروەها هەوڵبدرێت لە ڕوانگەی ئەدەبی کوردی خۆیەوە، هونەرەکانی ڕەوانبێژی دەستنیشان بکرێ و دەستورەکانی دیاریبکرێ، واتە بەرەو پسپۆری بچێ، بۆ ئەوەی بەم کارە وردەکاری ئەدەبی کوردی بدۆزینەوە و بخرێتە بەرچاو، ئەویش هەوڵ و تەقەڵای نوسەر و توێژەرانی لەمەودوای گەرەکە (عەبدوڵڵا : ٢٠٠٣ : ١٦ــ١٧).

٢ـ ٣ـ ڕەگەزدۆزی چییە؟

ڕەگەزدۆزی لقێکە لە زانستی جوانکاری وشەیی و ئەمیش لقێکە لە جوانکاری (جوانکاریش لەگەڵ ڕوونبێژی و واتاناسی)دا زانستی ڕەوانبێژی پێکدەهێنن (گەردی: ١٩٧٢: ٧).

هەرچی پێکهاتەکەشیەتی، وشەی ڕەگەزدۆزی لە ڕووی مۆرفۆلۆجییەوە لە دوو مۆرفیمی (ڕەگەز + دۆزی) پێکهاتووە، کە (ڕەگەز) مۆرفیمێکی سەربەخۆیە و (دۆزی) مۆرفیمێکی بەندی تەوەرەییە و ڕەگی کاری (دۆزینەوە)یە، بەڵام لەڕووی سیمانتیکەوە مۆرفیمی (ڕەگەز) بە واتای ئەسل و نەژاد دێ، (دۆزی)یش بۆ دۆزینەوەی ڕادەی گونجان و دۆستایەتی یان هاودەنگی دوو وشەیە.

پێویستە ئاماژە بەوە بکەین کە یەکەمجار و یەکەم کەس لە ئەدەبی کوردیدا(م. عەلائەدین سەجادی) لە ساڵی (١٩٦٨)دا ئەم ناوەی لێناوە و دەڵێت (ڕەگەز دۆزی (جناس)ە لە عەرەبیدا)، (سەجادی: ١٩٦٨ : ٨٣). چونکە بۆ دۆزینەوەی دوو وشەی شێوە وەك یەکی گوزارە جیاواز بەکاردێ. هەر بۆ ئەم مەبەستەی سەرەوە وتارێکی (د. کامل حسن بصیر) هەیە لەژێر ناونیشانی (لاسایکردنەوە و ڕەسەنی لە ڕەخنەسازی کوردیدا). نکۆڵی لەوە ناکرێ کە (د. کامل حسن بصیر) بە پسپۆڕی ئەم بوارە (ڕەخنە) دادەنرێ بۆ بەڵگە و پاڵپشتی وتارەکەی ئەم کارەی مامۆستای ناوبراوی تەتەڵە کردووە. دەڵێت: ((بۆ بەڵگە مامۆستا عەلائەدین سەجادی زاراوەی (جناس) کە لەڕەوانبێژی عەرەبیدا بەشێکە لە بەشەکانی زانستی (البدیع) لقی (المحسنات اللفظية) بە وشەی ڕەگەزدۆزی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی پێناسەی کردووە و وتویەتی: (ڕەگەزدۆزی (جناس)ە) لە عەرەبیدا)). بۆیەش ئەم وشانەی داناوە، چونکە (ڕەگەز) بە مەعنای ئەسڵ و نەژادە، (دۆزی) لە دۆزینەوە هاتووە. وای لێدێتەوە، کە پێکەوە گونجان و دۆستایەتی ڕەگەزی دوو وشە پێکەوە دەدۆزیتەوە و پەیدایدەکەی، ئەم پێناسە هەروەکو دیارە باسی هێنانی دوو وشەی هاودەنگ و واتا جیاواز لە تێکستی وێژەییدا دەکات، زاراوەی (ڕەگەزدۆزی) وشەیەکی لێکدراوە لە (ڕەگەز) و (دۆزی).

(ڕەگەز) کە وەرگێڕانێکی وشەیبە وشەی (الجنس)ی عەرەبییە، هیچ پەیوەندییەکی واتایی ڕاستەوخۆی بە وشەی (الجناس) لەم بابەتەدا نییە، چونکە وشەی (الجناس)، لەم بابەتەدا بە مانای (المشابهة) و (المماثلە) هاتووە، نەك بە مەبەستی بەژداری بوون لە ڕەگەزدۆزیدا. هەروەها وشەی (دۆزی)یش هیچ پەیوەندییەکی بە (الجناس)ی عەرەبی یەوە نییە (بصیر: ١٩٨١: ٢٨-٢٩).

لێرەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە (م. سەجادی) تا چەند شارەزایی وەرگیرانەکەی بووە و شتێکی خستۆتە سەر خەرمانی کوردی.

٢- ٤ - پێناسەکانی ڕەگەزدۆزی:

دیارە هەر توێژینەوەیەك بگری لە دوو بواری زانستیدا ئەنجام دەدرێ، ئەوانیش بواری زانستە سروشتیەکان کە پێناسە و ئەنجامی توێژینەوە لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر ناگۆڕێ، یان بواری زانستە مرۆییەکان کە پێناسە و ئەنجامی توێژینەوەکان لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر دەگۆڕێ و هەر کەسە و لە دیدگە و هزری خۆیەوە بۆ شتەکان دەچێ، بەمەش هیچ پێناسەیەك لای دوو کەس وەك یەك نابێ، هەرچەندە زۆربەی پێناسەکان لەناوەرۆکدا لەیەك نزیکن. زۆرن ئەوانەی لە ئەدەبیاتی عەرەبی و کوردی پێناسەیان بۆ ئەم دیاردە ئەدەبیە کردبێ، لێرەدا چەند پێناسەیەك دەخەینە ڕوو:

ـ (ئەحمەد هاشمی) دەڵێت: ((ڕەگەزدۆزی واتا وێکچونی دوو وشە لە دەربڕین و جیاواز لە واتا))، (هاشمی: ١٩٦٠: ٤٩٩).

ـ (أبی هلالی العسکری) دەڵێت: ((ڕەگەزدۆزی ئەوەیە کە قسەکەر لە قسەی کورتی وەکو دێرە شیعر یان بەشێکی نامە و خوتبە دوو وشە بێنێ هەردووکیان لە ڕووی پیتەکانەوە وەك یەك وابن))، (العسکری: ١٩٧١: ٣٣).

ـ (سەکامی) دەڵێت: ((ڕەگەزدۆزی بریتیە لە یەکچونی دوو وشەکانی لە دەربڕیندا))، (مطلوب : ١٩٧٥ : ٢٤٤).

ـ (خەتیبی قەزوینی) دەڵێت: ((ڕەگەزدۆزی لە نێوان دوو وشە و لێکچونیانە لە دەربڕین))، (القزوین : ١٢٣).

ـ (ڕەگەزدۆزی بریتیە لە یەکچوونی دوو وشەکان لە گۆکردن و جیاوازیان لە واتا)، (أبو العدوس: ١٩٩٩: ١٤٤).

ـ يەكێكە لە هونەرەكانی جوانكاری وشەیی، دەشێ لە هەمووشیان جوانتر و بەناوبانگتر بێ، بریتیە لەوەی دوو وشەكان لە دەربڕیندا ڕێككەوتنێك لە نێوانیاندا بێت، بەڵام لە واتادا لەیەك جیا ببنەوە)، (عباس: ٢٠٠٤ : ٢٩٩).

ـ (عەلائەدین سەجادی) دەڵێت: ((ڕەگەزدۆزی ئەوەیە هۆنەر لە هۆنراوەیەكدا دوو وشە یان زیاتر بهێنێتەوە، وشەكان لە ڕواڵەتدا وەكو یەك وابن، بەڵام لە گوزارەدا هەریەكەیان گوزارەیەكی هەبێ))، (سەجادی : ١٩٦٨: ٨٣).

٢ـ ٥ ـ جۆرەكانی ڕەگەزدۆزی و ڕەنگدانەوەیان لە شیعری خادیم:-

ڕەگەزدۆزی زۆر جۆری هەیە، بەڵام جۆرە هەرە گرنگ و سەرەكییەكانی ئەمانەن:

أ ـ ڕەگەزدۆزی تەواو:

بریتییە لە هێنانی دوو یا سێ وشەی ڕوخسار وەك یەكی واتا جیاواز، مەبەست ئەوەیە وشەكان كت و مت شكلیان وەكو یەك وابێ، واتا لە (جۆر و ژمارە و ڕیزی) (پیتەكان - دەنگەكان) هەمان شت بن، بەڵام مانایان جیاواز و سەربەخۆ بێ (گەردی: ٢٠٠٢: ٨٢).

كە ئەمەش بریتیە لەم چوار بەشەی خوارەوە:

١ـ ڕەگەزدۆزی هاوڕەسەن:

واتا هاوڕەسەنی یان هاوڕەگەزی ئەو وشانەی ڕەگەزدۆزیان پێكهێناوە ، وەك ئەوەی هەموویان (ناو) یان (كردار) بن (گەردی: ١٩٧٥ :١٠).

نمونەی ئەم جۆرە لەم دێرە شیعرانەی (خادیم)دا دیارە كە دەڵێت:

بە ئەدەب بە لە حزوور شێوەیی خاسانە ئەدەب

لەم مەقامە سیفەت و مەسەلەكی مەردانە ئەدەب (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ١٠٦).

ئەدەب١: بە ئەخلاق

ئەدەب٢: (وێژە، ئەدەب)

(خادیم) دەڵێت:

شاخی قەندیلی وەكو قەندیلە شەوقی بۆ وڵات

پیرە مەگرونیش كەمەر بەستەی گوڵاڵە و یاسەمین (دیوانی خادیم:١٩٨٠: ١١).

قەندیل١: چیای قەندیل

قەندیل٢: جۆرێكە لە چرا

(خادیم) دەڵێت:

شیری برد هەتا گەییە ئەو بیرە

مەشوورەتی خۆی هەروا لە بیرە (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ٨٧).

بیر١: بیری ئاو

بیر٢: فکر، هزر

هەروەها (خادیم) دەڵێت:

بەشێکی هەتیوانی بێ دایك و باب

دڵی داخراوم بکە فتحولباب (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ١٩٤).

باب١: باوك

باب٢: دەرگا

(خادیم) دەڵێت:

ـ وەسیەت بێ لە پاش من لەبۆ یارانم ئەم نامەیە

ئەوەی باقی بمێنێ پاش مردن چاکەیە و نامەیە (دیوانی خادیم: ١٩٨٠ : ١٩٨).

نامەیە١: پەیام ، نامە

نامەیە٢: ناو

ـ شەراب حەرامە بۆ پیاوی نادان

حەرامە ئاوی حەیوان بۆ حەیوان (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ٣٨٧).

حەیوان١: ئاوی حەیات

حەیوان٢: ئاژەڵ

٢ ـ ڕەگەزدۆزی تەبا:

ئەم جۆرەیان بەو جووتە وشەیە دەڵێن کە ڕەگەزدۆزیان پێکهێناوە لەگەڵ ئەوەی ڕەگەز و ڕەسەنیشیان جیایە وەك ئەوەی یەکیان (ناو) و ئەوەی دیکەیان (کار) بێ (گەردی: ١٩٧٥: ١٠).

بۆ نمونە خادیم دەڵێت:

پاشاهان (خادیمی) دەرگاهی تۆن

هەم لە ڕیزی خادیمانە خادیمیش (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ١٤٩).

خادیم١: نۆکەر، کارەکەر

خادیم٣: نازناوی شاعیر (میرزا عەبدوڵڵا کۆیی)یە

لەگەڵ ئەهلی محەببەت دوورە حاڵی زاهیدی مەحوی

لە حاڵی مەستیایە عاشیق و حاڵی ئەوە مەحوی (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ٢٨٨).

مەحوی١: نازناوی شیعری (محەمەد شێخ عوسمانی باڵغی)یە.

مەحوی٢: لەناو چوو

جارێ پیرۆزەی پیرۆزە ڕەنگی

جارێ نەی ژەنی جارێ بێ دەنگی (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٢٩).

پیرۆزە١: مەلی (هوما) لەسەر شانی هەر کەسێ بنیشێ دەبێتە پاشا

پیرۆزە٢: بەردێکی بەنرخە ڕەنگی شینی ئاسمانی یە.

شاعیر لە نمونەی تردا دەڵێت:

دیاریم بۆ یاران یار و دیارە

ئەوەی نووسیومە بۆتان دیارە (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٣٢).

دیار١: نیشتیمان (جێگەی باب و باپیران)

دیار٢: ئاشکرا

بە خالیس پێت بڵێم (خالیس) لە خێلی تاڵەبانی بوو

لە تەعلیمی علووما گەوهەری تاڵەبانی بوو (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ١٤٨).

خالیس١: پاکی و ڕەوانی

خالیس٢: شێخ محەمەد خالیس کوڕی شێخ ڕەزای تاڵەبانییە.

ئەگەر پێم بڵێ بچۆ بۆ مەکە

عەقل پێم دەڵێت کاری وا مەکە (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٢١٧).

مەکە١: شاری مەکە

مەکە٢: کارێکی داخوازییە، نەرێیە.

٣ ـ ڕەگەزدۆزی ئاوێتە:

بە واتای ناسادەیی ئەو وشانە دێت کە ڕەگەزدۆزیان لێکەوتۆتەوە، بێ گوێدانە ڕەگەز و ڕەسەنی وشەکان (گەردی: ١٩٧٥: ١١).

وەك لەم دێرە شیعرانەی (خادیم)دەردەکەوێ:

تەغافول تابەکەی ئەی دڵ لەمەولا ڕوو لەمەولاکە

ئەوەی کردووتە تا ئیستە لە کردات لەمەولانا (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ٩٤).

لەمەولا١: لەمەودوا

لەمەولا٢: مەولانا خالیدی نەقشبەندی

ئەو کەسەی پایەی لە عەشقا دەست ئەکەوێت پەروانەبوو

کەس وەکو ئەو بۆ نیساری جانی بی پەروا نەبوو (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ٢٠٦).

پەروانە بوو١: پەپولە (بێ باڵ)

پەروا نەبوو٢: ئەو شتەی بە دەوری خۆی دا دەسوڕێتەوە.

مەجلیس مەبەستە بی روخی دولبەر لە نیوەشەو

گەر کارەبا نەبێ ئەم کارە با نەبێ (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ٢٦٠).

کارەبا نەبێ١: (کارەبا + نەبێ)

کارەبا نەبێ ٢: (کار + ە + با + نەبێ) واتە ئەم ئیشە با نەبێ.

ئەجل تیری بە قەسدی کوشتنی تۆ وا لە شەستایە

بە غفلەت تێپەڕی عومرت لە پەنجا یا لە شەستایە (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٣٢).

لە شەستایە١: شەستەباران

لە شەستایە٢: ژمارە شەست

پاشەواریکم ئەگەر چی نەبوو

مورغن گیانەکەم وابێ چینەبوو

چی نەبوو١: هیچ نەبوو

چینەبوو٢: چینەکردنی مریشك لە زەوی

٤- ڕەگەزدۆزی ساوێتە:

ئەم جۆرەیان ئەو جووتە وشانە دەگرێتەوە کە یەکیان سادە و ئەوی تریان لێکدراوە و ڕەگەزدۆزیشیان پێکهێناوە (گەردی: ١٩٧٥: ١٣).

وەك (خادیم) لەم دێرە شیعرانەدا دەڵێت:

تانیقە باقی بێ بۆ تەشویشی موژگار چارەکوا؟

نەفسی من ئەممارەیە ئەم مارە چاری ناکرێ (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ٩٩).

ئەممارە١: نەفسی مرۆڤ بەدکار و خراپ

ئەممارە٢: ماری پێوەدان

بەرگی بێ بەرگی نیشانی خەڵصەتی ئیمانە

وا بە ڕووت و قووتی (خادیم)خوش ئەلها من بەسمە ڕووت (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ١١٥).

ڕووت١: هەژار

ڕووت٢: ڕووی تۆ (ڕووی یار)

لە بیماری ئەپرسی حاڵی (خادیم)؟

بەقوربانی وەفاتم تا وەفاتم (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ١٨٧).

وەفات١: بەوەفایی تۆ

وەفات٢: مردن

دوونانی جۆگەلێ خوشترە لە منەتی دوونان

دوو دەستی ماندو چەخوشە لەسەر زگی تێر (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ١١٣).

دوونان١: (دوو + نان)

دوونان٢: پیاو خراپ

خەیاڵی خاڵی خاڵی ناکا دڵ

باسی بەرگی گوڵ هەر ئەکا بلبل (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٢٠٣).

خاڵی١: خاڵی گۆنا، یان هەر خاڵێك بێت لەسەر لەشی کەسێك

خاڵی٢: بەتاڵ

وەك <u>كەوی</u> <u>كەوی</u> دەستە مۆی یاران

هەریەك خاوەنی یەك لە دڵداران (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٢٠٥).

كەوی١: باڵندەی (كەو)

كەوی٢: ماڵی

ب ـ ڕەگەزدۆزی ناتەواو:

ئەوەیە وشەكان كتومت شكلیان وەكو یەك نەبێ، لە سێ مەرجەكەی ڕەگەزدۆزی تەواو (جۆر و ژمارە و ڕێزی پیتەكان(دەنگەكان)) یەكێكیان كەم بێ، واتە یان جۆری پیتەكان جیا بێ، یان ژمارەی پیتەكان بەقەد یەكتر نەبێ، یان ڕێزی پیتەكان گۆڕابێ.

نابێ دوو مەرج پێكەوە لەیەك وشەدا كەم بن، ئەگەر دوو مەرجی جیاواز لە وشەكان كەمبێ وشەكان نابنە ڕەگەزدۆزی ناتەواو (گەردی: ٢٠٠٢: ٨٣).

ئەم جۆرە ڕەگەزدۆزیەش دەبێتە چەند بەشێكەوە كە ئەمانەن:

١ـ ڕەگەزدۆزی زیاد:

ڕەگەزدۆزی زیاد بریتییە لە جیاوازی وشەكان لە ڕووی ژمارەی پیتەوە ، كە وشەیەكیان پیتێك یان دوو پیتی لەوەی دیكە زیاتر بێ، جا گرنگ نییە ئەو زیادەیە لە (سەرەتا، ناوەڕاست، كۆتایی) وشەكەدا بێت، بەڵام مەرجە ئەگەر زیادەكە دوو پیت بوو لە تەك یەكەوە بێت و هیچ پیتێكی دیكە لێكیان جیا نەكاتەوە (گەردی: ١٩٧٥: ١٥ ــ ١٩).

وەك لەم دێرە شیعرانەی (خادیم)دا دەردەكەوێت:

گیانە بەبێ تۆ <u>ژیانم</u> <u>ژانە</u>

هەرچەند كەماوم مانم نەمانە (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ٢٤).

ڕەگەزدۆزییەكە لە نێوان هەردوو وشەی (ژیان) و (ژان) دایە، وشەی (ژیان) دووەم پیتی كە (ی)ە زیاترە لە وشەی (ژان).

ئاهەنگی شەهادەت كە لە مەیدانی مەحەببەت

<u>سەردار</u> بە جێگەی كە <u>سەری دارە</u> نەزەر سەر (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ١٢٣).

ـ ڕەگەزدۆزییەكە لە نێوان هەردوو وشەی (سەردار) و (سەری دار)ە، چونكە لە وشەی دووەمدا و چوارەم پیتی كە (ی)ە زیاترە لە وشەی یەكەم.

بێ بەشن ئەمڕۆ هەتا گورا <u>بەشی</u> شایی <u>بەشین</u>

زۆری بێ مەئوایە ئەمرۆ بێ نەواو و بێ نەوان (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ١٢).

ڕەگەزدۆزی لە نێوان هەردوو وشەی (بەشی) و (بەشین)دایە، چونکە وشەی دووەم پیتی پێنجەمی کە (ن)ە لە وشەی یەکەم زیاترە.

<u>مەلی</u> <u>مل</u> نەخشین پڕ لە خەت و خاڵ

نەغمە و چریکەت وەك دەنگی شمشاڵ (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ٢٩).

ڕەگەزدۆزی لە نێوان هەردوو وشەی (مەل) و (مل)دایە، چونکە وشەی یەکەم پیتی دووەمی کە (ە) لە وشەی دووەم زیاترە.

٢ ـ ڕەگەزدۆزی جیا:

بریتییە لە بوونی دوو وشە، کە ژمارەو شێوەی ریزبوونی پیتەکانیان وەك یەك بێت، بەڵام لە یەکێ لە پیتەکانیان جیاواز بن(عەبدوڵڵا: ٢٠١٢: ١٩). واتە بە لابردنی ئەو دوو پیتە جیاوازەی وشەکان ڕوخساری پاشماوەی وشەکان وەك یەکی لێ دێ.

وەك لەم دێرە شیعرانەی خادیم دەردەکەوێ:

تۆ بێ ئیستیحقاق کارت <u>عەتایە</u>

منیش هەر کارم سەهوو <u>خەتایە</u> (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٢١).

ڕەگەزدۆزییەکە لەنێوان هەردوو وشەی (عەتا) و (خەتا)دایە، چونکە بە لابردنی پیتی (ع) لە وشەی یەکەم و (خ) لە وشەی دووەم پاشماوەی هەردوو وشەکە وەك یەکی لێدێت کە (ەتا)یە.

زەمانە چەرخە، چی چەرخە، فەلەك دەواری دەوری تۆ

هەزاران دەفعە بای <u>داوی</u> کەچی ئێستا کە هەر <u>خاوی</u> (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٥٣).

ڕەگەزدۆزی لە نێوان هەردوو وشەی (داو) و (خاو)دایە، چونکە بە لابردنی پیتی (د) لە وشەی یەکەم و (خ) لە وشەی دووەم، ئەوەی دەمێنێتەوە لە هەردووکیان وەك یەکە کە بریتیە لە (او).

وەرە بۆ خاتری خواو رەسول ئێمە بکەین <u>عەهدێ</u>

بە نوعی ئەتو اغا و ئەمن <u>عەبدێکی</u> بێ پا (شارەزا: ١٩٦١: ٧٠).

ڕەگەزدۆزییەکە لە نێوان هەردوو وشەی (عەهد) لەگەڵ (عەبد) دایە، چونکە ئەگەر لە وشەی یەکەم (هـ) و لە دووەم (ب) لابەرین پاشماوەی هەردوو وشەکە وەك یەکە.

بەزمگاهی عەیش و شادی رەزمگاهی شۆڕ و شەڕ

سەف شکێنی عەر سەیی <u>مەیدانە</u> بۆ <u>مەردانە</u> شەو (خەزنەدار: ١٩٤٥ ــ ١٩٧٥: ٣١٩).

ڕەگەزدۆزییەکە لە نێوان هەردوو وشەی (مەیدان) لەگەڵ (مەردان) دایە، چونکە بە لاربدنی پیتی (ی) لە وشەی یەکەم (ر) لە وشەی دووەم پاش ئەوەی دوو وشەکە وەکو یەکی لێ دێ.

موتریب زەحمە دایە چەنگ لەسەر چەنگ

دووبارە ناڵەی نەی بیتە دەنگ (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٣٥).

ڕەگەزدۆزییەکە لە نێوان هەردوو وشەی (چەنگ) و (دەنگ) دایە ، چونکە بە لابردنی پیتی (چ) لە وشەی یەکەم و (د) لە وشەی دووەم پاشماوەی هەردوو وشەکە وەك یەك دەبێ.

پیاوی بێ نەوا تۆ بە دۆست بگرە

گۆزەی بێ دەسك بە دوو دەست بگرە (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٩٩).

ڕەگەزدۆزییەکە لە نێوان هەردوو وشەی (دۆست) و (دەست) دایە، چونکە بە لابردنی پیتی (ۆ) لە وشەی یەکەم و (ە) لە وشەی دووەم پاشماوەی هەردوو وشەکە وەك یەك دەبێ.

سەرمایەی عیش و کامەرانی عەشقە

سەرمەشقی حەیاتی جاویدانی عەشقە (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٣٧٧).

ڕەگەزدۆزییەکە لە نێوان هەردوو وشەی (عەشق) و (مەشق) دایە، چونکە بە لابردنی پیتی (ع) لە وشەی یەکەم و (م) لە وشەی دووەم ئەوەی دەمێنێتەوە لە هەردوو وشەکە وەك یەکە.

دڵ مەیلی ئەگەر تەجە ممولی جاهی بێ

بۆ مەنزەری بێ نیازی شاهی بێ (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٣٧٨).

ڕەگەزدۆزییەکە لە نێوان هەردوو وشەی (جاە) و (شاە) دایە، چونکە بە لابردنی پیتی (چ) لە وشەی یەکەم و (ش) لە وشەی دووەم ئەوەی دەمێنێتەوە لە هەردوو وشەکە وەك یەکە.

جێ زولفتە دڵم هەتا دەمرم

وەکو مەیخانە جێ لەوێ دەگرم (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٣٩١).

ڕەگەزدۆزییەکە لە نێوان هەردوو وشەی (دەمرم) و (دەگرم) دایە، چونکە بە لابردنی پیتی (م) لە وشەی یەکەم و (گ) لە وشەی دووەم ئەوەی دەمێنێتەوە لە هەردوو وشەکە وەك یەکە.

٣- ڕەگەزدۆزی لار :

بریتییە لە جیاوازی شێوەی ئەو پیتەی کە ڕەگەزدۆزی دروستکردووە، وەك هەبون یان نەبونیی خاڵ (.) لەم پیتانەدا (ر – ز)، (ج – خ) ، (ف – ق) ... هتد یان لەبەر هەبون و نەبونیی (َ) لەم پیتانەدا (ر – ڕ) ، (ل – ڵ) ... هتد (گەردی: ١٩٧٥: ٢١ – ٢٣).

وەك لەم دێرە شیعرانەی خادیم دەردەكەوێت:

ئاگری دۆزەخ بە ئەمری جەلیل

بوو بە گوڵستان وەك ئاگری خەلیل (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ٤٩).

ڕەگەزدۆزییەكە لە نێوان هەردوو وشەی (جەلیل) و (خەلیل)دا دروست بوە، و تەنها خاڵەكەش (.) ئەم جیاوازیەی دروست كردووە.

ڕۆژی ویداعە وەداعی یاران

ئەشكم جارییە هەر وەكو باران (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ٥٥).

ڕەگەزدۆزییەكە لە نێوان هەردوو وشەی (یاران) و (باران)دا دروست بووە، و تەنها خاڵەكەش (.) ئەم جیاوازیەی دروست كردووە.

دوو عالەم كوشتەی ئەم نەقشە جوانەن

ئەسیری لەزەتی ئەم نان و خوانەن (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ٨١).

ڕەگەزدۆزییەكە لە نێوان هەردوو وشەی (جوان) و (خوان)دا دروست بووە، و تەنها خاڵەكەش (.) ئەم جیاوازیەی دروست كردووە.

هارە هاری ئاوی قەڵبەزی هاژە هاژی بای نەسیم

هەم بریقەی گوڵاو و تریشقەی هەورەكان (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٧).

ڕەگەزدۆزییەكە لە نێوان هەردوو وشەی (هاڕە) و (هاژە)دا دروست بووە، هەروەها لە نێوان هەردوو وشەی (هاڕی) و (هاژی) دروستبووە.

سەف شكێنی عەرسەیی مەیدانە بۆ مەردانە شەو

بارەشی زەحمەت نەمانە بارەشی ڕەحمەت كە هات (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٤٥).

ڕەگەزدۆزییەكە لە نێوان هەردوو وشەی (زەحمەت) و (ڕەحمەت)دایە.

+هەروەها هەر لەم دێرەدا (ڕەگەزدۆزی جیا) هەیە، ڕەگەزدۆزییەكە لە نێوان هەردوو وشەی (مەیدان) لەگەڵ (مەردان) دایە، چونكە بە لاربدنی پیتی (د) لە وشەی یەكەم (ر) لە وشەی دووەم پاش ئەوەی دوو وشەكە وەكو یەكی لێ دێ .

ئەمیر و زابتان هەردەم لە ترسان

عەساكیر هەردەم لەبەر ڕووتی و لە برسان (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٥٧).

ڕەگەزدۆزییەكە لە نێوان هەردوو وشەی (لە ترسان) و (لە برسان)دا دروست بووە.

لەبەر ماتەمی یاری دڵ پاکم

لە مردن خۆم گەلێ بێ باکم (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ١٨٣).

ڕەگەزدۆزییەکە لە نێوان هەردوو وشەی (پاك) و (باك)دا دروست بووە.

دەفتەری سود و سەلەم ناوی نییە

باسی ئیشی ناڕەوا باوی نییە (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٢٤٤).

ڕەگەزدۆزییەکە لە نێوان هەردوو وشەی (ناوی) و (باوی)دا دروست بووە.

٤ ـ ڕەگەزدۆزی ئاڵۆز:

بریتییە لە جیاوازی ڕیزی پیتی وشەکان واتا لە ڕوی ژمارە و جۆر و شێوەی پیتەکانەوە وەك یەکن، بەڵام ڕیزی پیتەکان لە چوارچێوەی وشەکان دا وەك یەك نییە (گەردی: ١٩٧٥: ٢١ ــ ٢٣).

وەك لەم دێرە شیعرانەی (خادیم)دا دەردەکەوێت:

مەزهەبی عیشق و ئەدەب سوحبەتی ئەربابی نەزەر

فەیزی بەخشی ئەبەدی دڵی یارانە ئەدەب (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ١٢٧).

ڕەگەزدۆزییەکە لە نێوان هەردوو وشەی (ئەبەد) و (ئەدەب)دایە.

چەمو حتاجم بە شەمعە چیم لە ڕووناکی قەمەر داوە

بە نەقدی جان بە سەوادیی سەدای زولفی سەودایە (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ٢٤٠).

ڕەگەزدۆزییەکە لە نێوان هەردوو وشەی (سەودایی) و (سەوادیی)دایە.

پەرێشانە زولفی تاتایی نیگەهبانی سەری گەنجە

بە دەوری عاریزی حەڵقەی میسالی ئەژدەهانی جەنگە (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ٢٥٤).

ڕەگەزدۆزییەکە لە نێوان هەردوو وشەی (گەنجە) و (جەنگە)دا دروست بووە.

دەنالێ بۆ ڕۆخی گول میسلی ((خادیم))

لە گۆشەی میر غوزاری مورغی زاری (دیوانی خادیم: ١٩٨٠: ٢٦٥).

ڕەگەزدۆزییەکە لە نێوان هەردوو وشەی (میرغوزاری) و (مورغی زاری)دایە.

(محمد) ئیسم و عالیمی عامیل

مجەوهەر جیسم و فازیلی کامل (دیوانی خادیم: ١٩٨١: ٢١٠).

ڕەگەزدۆزییەکە لە نێوان هەردوو وشەی (عالیم) و (عامیل)دایە.

ئەنجام

ئەم توێژینەوەیە ئەم ئەنجامانەی لێدەکەوێتەوە:

١ـ وشەی ڕەگەزدۆزی لە زمانی (عەرەبی و کوردیدا) یەك سەرچاوەی هەیە لە یەك شتەوە وەرگیراوە، ئەویش (الجناس) ـ (ڕەگەز)ە.

٢ـ زۆربەی نوسەرانی کورد لە ناساندنی ڕەگەزدۆزی کەوتونەتە ژێر کاریگەری زمانی عەرەبی بە پێی خەسلەتە تایبەتییەکانی ئەو زمانە پێناسەیان کردووە. هەروەها زۆربەی نوسەرە (عەرەب، کورد، فارس)ەکان ئەوانەی پێناسەی ڕەگەزدۆزیان کردووە، زیاتر تیشکیان خستۆتە سەر جۆری (تەواو) گرنگی زۆریان بە جۆری (ناتەواو) نەداوە.

٣ـ (خادیم) وەکو شاعیرە داهێنەرە گەورەکانی شیعری کلاسیکی زۆر کارامە و لێهاتوانە دێرە شیعرەکانی بە هونەرەکانی ڕەوانبێژی ڕازاندۆتەوە، کە دەتوانین بڵێین کەم لە دێرەکانی بێ هونەرێك یان چەند هونەرێکی ڕەوانبێژییە، بە تایبەتیش لە بەکارهێنانی ڕەگەزدۆزیدا نمونەی یەکجار زۆر هەیە، بەڵام ئەوەی لەم توێژینەوەدا ئاماژەی پێدراوە تەنها کەمێکیانە، چونکە مەبەستمان ئەوە بوو جۆر و بەشەکانی ڕەگەزدۆزی لای ئەو شاعیرە مەزنە دیار بخەین، ئەمەش وایکردووە بۆ هەریەکەیان چەند نموونەیەك بهێنینەوە ، کە ئەوەندە بەسە بۆ توێژینەوەکە، بەڵام دێرەکانی تر کە هەمان شتیان تێدایە بە پێویستمان نەزانی توێژینەوەکەی پێ درێژ بکەینەوە.

٤ـ ناوەڕۆکی شیعرەکانی تایبەتمەندییەکیان تێدایە پەیوەست بە کەسایەتی شاعیر خۆی ئەمەش لە بارەی کۆمەڵایەتیدا دیارە، کە نایەوێ میللەتەکەی ژێردەستە و مەزڵوم بێت و تانە و توانج لەو کەسانە دەدات کە ئەبنە کلك و داردەستەی بێگانە لە پێناوی بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان، پەنای بۆ پەندی پێشینان بردووە و کردوویەتیە ناونیشانی هۆنراوەکانی بۆ وشیارکردنەوەی خەڵك و پاراستنیان لە ڕێگەی چەوت و خراپ.

٥- لەم توێژینەیەوە بۆمان دەرکەوت کە هەندێك جار شاعیر لەیەك دێردا دوو جۆر ڕەگەزدۆزی بەکارهێناوە.

٦ـ لەم توێژینەوەیە ئەوەمان بۆ دەرکەوت، کە سەرجەمی ئەو جووتە وشانەی ڕەگەزدۆزییان دروستکردووە (١٠٤٣) جووتە وشەی لە هەردوو بەرگی دیوانی خادیم، کە (٩٨) جاری ڕەگەزدۆزی تەواو، (٩٤٥) جار ڕەگەزدۆزی نا تەواوی بەکارهێناوە، کە لەم خشتەیەدا جۆر و ژمارەیان دەخەینە ڕوو:

ژ	جۆری ڕەگەزدۆزی تەواو	ژمارەی بەکارهێنان	ژ	جۆری ڕەگەزدۆزی ناتەواو	ژمارەی بەکارهێنان
١-	تەبا	٣٥ جار	١-	جیا	٦٣١ جار
٢-	ساوێتە	٣١ جار	٢-	زیاد	٢٣٤ جار
٣-	هاوڕەسەن	٢٣ جار	٣-	لار	٧٣ جار
٤-	ئاوێتە	٩ جار	٤-	ئاڵۆز	٧جار

سەرچاوەکان

ـ القران الكريم.

یەکەم کتێب

أ ـ بە زمانی کوردی:

١ـ ئەمین، جەمال محەمەد محەمەد، ١٩٨٠، دیوانی خادیم، بەرگی یەکەم، بەغداد، دار الحریە.

٢ـ ئەمین، جەمال محەمەد محەمەد، ١٩٨١، دیوانی خادیم، بەرگی دووەم، بەغداد، دار الحریە.

٣ ـ خەزنەدار، مارف، ١٩٤٥ ـ ١٩٧٥، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی شەشەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.

٤ـ سەجادی، عەلائەدین، ١٩٦٨، ئەدەبی کوردی و توێژینەوە لە ئەدەبی کوردی، بەغداد، چاپخانەی مەعارف.

٥ـ سەجادی، عەلائەدین، ١٩٧٨، خۆشخوانی، بەغداد، چاپخانەی مەعارف.

٦ـ شارەزا، کەریم، ١٩٦١، کۆیە و شاعیرانی، بەشی یەکەم (شاعیرە کۆچ کردووەکان)، چاپخانەی النجوم، بەغداد.

٧ـ عەبدوڵڵا، ئیدریس، ٢٠٠٣، جوانکاریی لە ئەدەبی کوردیدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.

٨ـ عەبدوڵڵا، ئیدریس، ٢٠١٢، جوانکاریی شیعری نوێی کوردی، چاپخانەی هێڤی، هەولێر.

٩ـ گەردی، عەزیز، ١٩٧٢، ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردی دا، بەرگی یەکەم ـ ڕەوانبێژی، بەغداد، چاپخانەی دار الجاحظ.

١٠ـ گەردی، عەزیز، ١٩٧٥، ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردی دا، بەرگی دووەم ـ جوانکاری، هەولێر، چاپخانەی شارەوانی.

١١ـ گەردی، عەزیز، ٢٠٠٢، ڕەوانبێژی بۆ پۆلی دووەمی پەیمانگاکانی مەڵبەندی مامۆستایان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.

ب ـ بە زمانی عەرەبی:

١٢ـ أبو العدوس، یوسف، ١٩٩٩، البلاغە والاسلوبیە، الطبعە العربیە الاولی، عمان، الاهلیە للنشر و التوزیع.

١٣ ـ العسكری، أبی هیلال، ١٩٧١، الصناعتین، دار الحریە للطباعە، بغداد.

١٤ ـ القزوینی، الخطیب، دون سنە بالطبع، الایضاح فی علوم البلاغە، قسم ایران.

١٥ـ عباس، مفتل حسن، ٢٠٠٤، البلاغە و فنونها، الاردن، دار الفرقان للنشر و التوزیع.

١٦ـ مطلوب، أحمد، ١٩٧٥، الفنون البلاغيه، دار البحوث العلميه، الكويت.

١٧ـ مطلوب، أحمد، ١٩٨٠، دراسات بلاغيه نقديه، دار الحريه، بغداد.

١٨ـ هاشمي، أحمد، ١٩٦٠، جواهير البلاغه، مصر، مطبعه الاعتماد.

دووەم: گۆڤار:

١٩ـ بەصیر، کامل حسن، ١٩٨٠، گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق (دەستەی کورد)، بەشی هەشتەم.

٢٠ـ سەجادی، عەلائەدین، ٢٠٠٨، ئەدەب چی یە و ڕەوانبێژی چی یە؟ گۆڤاری ڕۆڤار، ژمارە (٢٨).

٢١ـ مولود، عەبدوڵلا خدر،٢٠٠١، ڕەوانێژی لە شیعرەکانی حەمدی، گۆڤاری ڕامان، ژمارە (٥٣).

الملخص

إن هذا البحث خطوة للتعرف على البلاغة فى الآدب الكوردى، وإستمتاع بالأشعاره الكلاسيكية الكوردية ومحاولة لنتعرف على الشاعر الكوردى الكبير (الحاج ميرزا عبدالله كوى) الملقب (خادم) حتى يبقى ذكرى الشاعر خالدة فى تأريخ الآدب الكوردى.

حقيقية لحد الآن لا نجد عملا جديرا بالذكر كتب عن هذا الشاعر. نرى أن الشاعر مبدع فى إستخدم جميع الفنون البلاغة فى أشعاره، حيثُ إستطاع أن يزين كل أبياته الشعرية بفن من فنون البلاغة، حيث أننا لانجد بيتاً من أبياته الشعرية إلا فيه فن من الفنون البلاغية أو أكثر بألأخص فن الجناس وحاولنا فى هذا البحث أن نعطى نموذجاً لكل نوع من أنواع الجناس ببيت من الأبيات الشعرية لهذا الشاعر الكبير .

Abstract

This research is to understand and familiar with rhetoric in Kurdish literature, and it is to enjoy Kurdish classic poetry. Also, it is an attempt to introduce Kurdish great poet (Haji Mirza Abdullai Koye) who is well known by (Khadim). This is to provide him his proper place in Kurdish literature due to the fact that he has rarely been studied. Khadim used rhetoric in his poems proficiently and professionally. He used rhetoric almost in all of his poems, in particular all kinds of couplet. In this project, we have shown Khadim's poems as examples for different types of couplet.